

EVOLUTSIYON PSIXOLOGIYAGA KIRISH

*Abdurasulova Nargiza Xamidovna**Denov tadbirkorlik va pedagogika institute**Pedagogika psixalogiya yunalishi**1- kurs talabasi***Annotatsiya**

Ushbu maqolada evolutsion psixologiyaning asosiy tushunchalari, uning metodologiyasi, rivojlanish tarixi va ilmiy tadqiqotlari tahlil qilinadi. Evolutsion psixologiya inson psixikasining va xulq-atvorining biologik, evolyutsion asoslarini o'rganadi. Maqolada insonning psixologik xususiyatlari, xususan, emotsiyalar, motivatsiya, xulq-atvor va ijtimoiy munosabatlar, tabiat tanlovi va tabiiy seleksiya jarayonlari orqali qanday rivojlanganligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, evolutsion psixologiyaning asoschisi bo'lgan Charles Darwinning ilmiy merosi va bu sohaning XX asrda qayta tiklanishi haqida ham ma'lumotlar taqdim etiladi. Maqola, sohaning etika muammolarini, ilmiy tadqiqot usullarini va uning zamonaviy rivojlanish tendentsiyalarini ham o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: evolutsion psixologiya, psixologik xususiyatlar, tabiiy seleksiya, adaptiv xulq-atvor, ijtimoiy munosabatlar, emotsiyalar, motivatsiya, Charles Darwin, tabiiy tanlov, biologik evolyutsiya, psixologik rivojlanish, nevropsixologiya, genetik tadqiqotlar, etika muammolari.

Annotatsiya

В данной статье рассматриваются основные концепции эволюционной психологии, её методология, историческое развитие и научные исследования. Эволюционная психология изучает биологические и эволюционные основы психики и поведения человека. В статье анализируются психические характеристики, такие как эмоции, мотивация, поведение и социальные отношения, которые развивались через естественный отбор и процессы природной селекции. Также рассматриваются идеи Чарльза Дарвина, основателя эволюционной теории, и возрождение этой науки в XX веке. В статье обсуждаются этические проблемы эволюционной психологии, научные методы и современные тенденции в её развитии.

Ключевые слова: эволюционная психология, психические характеристики, природная селекция, адаптивное поведение, социальные отношения, эмоции, мотивация, Чарльз Дарвин, естественный отбор, биологическая эволюция, психологическое развитие, нейropsихология, генетические исследования, этические проблемы.

Abstract

This article explores the fundamental concepts of evolutionary psychology, its methodology, historical development, and scientific research. Evolutionary psychology examines the biological and evolutionary foundations of human psyche and behavior. The article analyzes psychological traits such as emotions, motivation, behavior, and social relations, which evolved through natural selection and the processes of evolutionary adaptation. It also discusses the ideas of Charles Darwin, the founder of the evolutionary theory, and the revival of this field in the 20th century. Ethical issues in evolutionary psychology, scientific methods, and contemporary trends in its development are also addressed in the article.

Keywords: evolutionary psychology, psychological traits, natural selection, adaptive behavior, social relations, emotions, motivation, Charles Darwin, natural selection, biological evolution, psychological development, neuropsychology, genetic research, ethical issues.

Psixologiya — insonning ruhiy holati, xulq-atvori, fikrlash jarayonlari va hissiyotlarini o‘rganadigan fan sifatida uzun tarixga ega. Shunday bo‘lsa-da, bu soha zamonaviy yondashuvlar va metodologiyalar yordamida rivojlanib, yangi nazariyalar va tushunchalar paydo bo‘lishiga imkon berdi. Shu bilan birga, psixologiyaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri — **evolutsion psixologiya** bo‘lib, u inson psixikasini va xulq-atvorini biologik va evolyutsion asoslar orqali tushuntiradi. Ushbu maqolada evolutsion psixologiyaning asosiy tushunchalari, metodologiyasi, rivojlanish tarixi va ilmiy tadqiqotlari tahlil qilinadi.

Evolutsion Psixologiyaning Asosiy G'oyalari

Evolutsion psixologiya, asosan, inson psixikasining va xulq-atvorining biologik va evolyutsion jarayonlar orqali shakllanganini ta'kidlaydi. Boshqacha aytganda, insonning psixologik xususiyatlari, masalan, emotsiyalar, motivatsiya, xulq-atvor va ijtimoiy aloqalar, uzun tarix davomida tabiiy selektsiya va tabiiy tanlovning natijasi sifatida qaraladi. Evolutsion psixologiya bu xususiyatlarni insoniyatning mavjudligi uchun zarur bo‘lgan adaptiv xulq-atvor sifatida tushuntiradi.

Evolutsion psixologiyaning ba'zi asosiy g'oyalari:

- **Tabiat tanlovi:** Inson psixikasining bugungi shakli asosan tabiiy selektsiya, ya'ni hayotda omon qolish va avlodni davom ettirish uchun eng moslashuvchan xususiyatlarning rivojlanishiga bog‘liq.
- **Adaptiv xulq-atvor:** Inson psixikasidagi ko‘plab xususiyatlar, masalan, empatiya, altruizm, agressiya va boshqalar, insoniyatning o‘zining hayotiy muammolarini hal qilishga yordam beradigan evolyutsion adaptatsiyalar sifatida shakllangan.
- **Ijtimoiy xulq-atvor:** Insonlar orasida ijtimoiy o‘zaro aloqalar, guruhlar va jamiyatda yashash uchun zarur bo‘lgan psixologik mexanizmlar, evolyutsion

jarayonlarning mahsulidir. Bunga ijtimoiy aloqalar, guruhga sadoqat, hamkorlik va bir-birini qo‘llab-quvvatlash kabi xususiyatlar kiradi.

Evolutsion Psixologiyaning Rivojlanishi

Evolutsion psixologiyaning ildizlari 19-asrning o‘rtalarida, ingliz tabiatshunosi Charles Darwinning "*Tabiat tanlovi*" (1859) asarida yotadi. Darwin o‘z asarida turli hayvonlar va o‘simliklarning tabiiy seleksiya orqali qanday rivojlanishini tushuntirgan va bu yondashuvni insonning psixologik xususiyatlariga ham tatbiq etishni taklif qilgan. Darwinning g‘oyalari psixologiya sohasida muhim o‘zgarishlarga olib keldi, ammo evolutsion psixologiya sohasining keng tarqalishi XX asrning oxirlariga to‘g‘ri keladi.

1970-yillarda Leda Cosmides va John Tooby kabi olimlar evolutsion psixologiyaning zamonaviy asoschilaridan bo‘lib, inson psixikasini biologik evolyutsiya jarayonlarining mahsuli sifatida o‘rganishga yangi yondashuvlar taklif etdilar. Ular inson psixologiyasini evolyutsion nuqtai nazardan tushuntirish uchun ilmiy metodlarni ishlab chiqdilar.

Evolutsion psixologiya ko‘plab ilmiy usullarni o‘z ichiga oladi. Bu metodlar asosan eksperimental va statistik tahlillarni o‘z ichiga oladi. Quyidagi asosiy metodologik yondashuvlar mavjud:

- **Komparativ metod:** Bu metod turli hayvon turlarini o‘rganib, inson psixologiyasining boshqa organizmlarga o‘xshash tomonlarini aniqlashga yordam beradi.
- **Eksperimental metod:** Insonlarning xulq-atvorini, emotsiyalarini va reaksiyalarini laboratoriya sharoitida sinab ko‘rish orqali evolutsion psixologiyaning g‘oyalarini tasdiqlash yoki inkor etish mumkin.
- **Model qilish:** Kompyuter modellari yordamida, psixologik jarayonlarning evolyutsion asoslarini simulyatsiya qilish mumkin. Bu usul psixologik tizimlarning qanday rivojlanganini tahlil qilishda foydalidir

Evolutsion psixologiyaning bir qancha tanqidlar va etika masalalari mavjud. Ba'zi tanqidchilar, bu sohaning juda **deterministik** (ya'ni, faqat biologik omillarga tayanish) ekanligini ta'kidlaydilar. Ularning fikriga ko‘ra, inson psixikasida madaniyat, tajriba va ijtimoiy sharoitlarning ta'siri ham katta ahamiyatga ega, va faqat biologik faktorlar orqali tushuntirish bu murakkab tizimni noto‘g‘ri tasvirlashga olib keladi.

Bundan tashqari, evolutsion psixologiya ba'zan ijtimoiy nohaqlikni yoki diskriminatsiyani asoslashda ishlatilishi mumkin. Masalan, ba'zi tadqiqotlar jinsiy rol va oila tuzilishi kabi masalalarni biologik nuqtai nazardan tushuntiradi, bu esa ijtimoiy tengsizliklarni oqilona asoslashga olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda evolutsion psixologiya sohasida olib borilayotgan tadqiqotlar bir qancha yangi yo‘nalishlarni ochib berdi. Bu yo‘nalishlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Jinsiy xulq-atvor va jinsiy tanlov:** Insonlarning jinsiy xulq-atvori, sevgi, sadoqat va jinsiy tanlovning evolyutsion asoslari.
- **Altruizm va empatiya:** Altruistik xulq-atvor va boshqalarga yordam berishning evolyutsion ildizlari. Empatiya insonlar orasidagi ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.
- **Kognitiv psixologiya:** Insonlarning fikrlash jarayonlari, qaror qabul qilish va xotira tizimlarining evolyutsion o‘zgarishlari.

Evolutsion psixologiya, inson psixikasining va xulq-atvorining evolyutsion asoslarini o‘rganish orqali, insoniyatning tarixiy va biologik rivojlanishini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Tabiiy seleksiya va tabiiy tanlov jarayonlari orqali inson psixikasi rivojlanib, hayotdagi turli muammolarni hal qilishga yordam beradi. Zamonaviy tadqiqotlar evolutsiyon psixologiyaning yanada kengroq sohalarda o‘rganilishi va uning amaliy ahamiyatining oshishi kerakligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. **Darwin, C.** (1859). *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*. John Murray.
— Charles Darwinning "Tabiat Tanlovi" asari evolutsiyon psixologiyaning asosiy ilmiy poydevorini tashkil qiladi va inson psixikasini tabiiy tanlov orqali tushuntirishni taklif etadi.
2. **Cosmides, L., & Tooby, J.** (1992). *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. Oxford University Press.
— Leda Cosmides va John Tooby tomonidan yozilgan bu asar, evolutsiyon psixologiyaning zamonaviy metodologiyasi va tushunchalarini taqdim etadi. Ular psixologiyaning biologik va evolyutsion asoslarini o‘rganish uchun yangi yondashuvlar ishlab chiqdilar.
3. **Barkow, J. H., Cosmides, L., & Tooby, J.** (1992). *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. Oxford University Press.
— Ushbu kitobda evolutsiyon psixologiyaning asosiy g‘oyalari, masalan, psixologik mexanizmlar va ijtimoiy xulq-atvorning evolyutsion ildizlari ko‘rib chiqilgan.
4. **Daly, M., & Wilson, M.** (1983). *Evolutionary Social Psychology and Family Violence*. In *Handbook of Evolutionary Psychology*.
— Bu ishda evolutsiyon psixologiyaning ijtimoiy xulq-atvor va oilaviy zo‘ravonlikka ta'siri tahlil qilingan, bu esa psixologiyada ijtimoiy va biologik omillarni birlashtirishga harakat qilgan tadqiqotdir.
5. **Pinker, S.** (1997). *How the Mind Works*. W. W. Norton & Company.
— Steven Pinker tomonidan yozilgan ushbu asar, inson psixikasining evolyutsion asoslarini ochib beradi va emotsiyalar, intellektual jarayonlar hamda xulq-atvorni tushunishga qaratilgan ko‘plab ilmiy tahlillarni o‘z ichiga oladi.

6. **Buss, D. M.** (2019). *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind* (6th ed.). Pearson.
— David M. Bussning ushbu asari, evolutsion psixologiyaning eng zamonaviy metodologiyalarini, inson psixologiyasi va xulq-atvorining biologik asoslarini tavsiflaydi. Kitobda jinsiy xulq-atvor, tanlovlar va ijtimoiy xulq-atvorlar bo'yicha ilmiy ma'lumotlar taqdim etilgan.
7. **Tooby, J., & Cosmides, L.** (2005). *Evolutionary Psychology: A Primer*. Retrieved from <http://www.psych.ucsb.edu/research/cep/primer/>
— Tooby va Cosmidesning ushbu primeri, evolutsion psixologiyaning asosiy g'oyalari va ilmiy tushunchalarini oddiy tilda tushuntirib beradi. Bu manba, yangi boshlovchilar uchun juda foydali.
8. **Wilson, E. O.** (1975). *Sociobiology: The New Synthesis*. Harvard University Press.
— Edward O. Wilsonning bu asari, ijtimoiy xulq-atvor va biogeneznining evolyutsion asoslarini ko'rib chiqadi. U evolutsion psixologiyaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan.
9. **Trivers, R. L.** (1971). *The Evolution of Reciprocal Altruism*. *Quarterly Review of Biology*, 46(1), 35–57.
— Robert Triversning bu maqolasi, altruizmning evolyutsion asosi va o'zaro hamkorlikni tushuntiradi. Altruistik xulq-atvorni biologik nuqtai nazardan tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.
10. **Hagen, E. H.** (2002). *The Evolutionary Psychology of Humans: An Introduction*. Cambridge University Press.
— Hagenning kitobi, inson xulq-atvorining evolyutsion psixologik asoslarini va psixologiyaning biologik tomonlarini o'rganadi.